

„JÓL ELBESZÉLGETÜNK ÖEMINENCIÁJÁVAL...”

Serédi Jusztinián és Horthy Miklós kapcsolatai
Esty Miklós feljegyzéseinek tükrében

“WE HAVE QUITE GOOD CONVERSATIONS WITH HIS
EMINENCE...”

The Relationship between Jusztinián Serédi and Miklós Horthy in Light of
Miklós Esty’s Notes

Klestenitz Tibor

Nemzeti Kösszolgálati Egyetem
Országos Széchényi Könyvtár

ÖSSZEFOGLALÁS

Jelen tanulmány arra vállalkozik, hogy Esty Miklós naplójának segítségével kövesse nyomon Serédi Jusztinián és Horthy Miklós kapcsolatainak alakulását az 1933 és 1944 közötti időszakban. Esty Miklós (1895–1973) az esztergomi érsekek gentiluomjaként, személyi szolgálattelőjeként teljesített szolgálatot, és tapasztalatairól, a hozzá eljutott információkról 1933-tól kezdve vezetett igen részletes naplófeljegyzéseket. Esty nézőpontja sajátos volt, hiszen Serédihez fűződő bizalmi viszonya miatt egyszerre látott rá a személyes vonatkozásokra, az egyházpolitikai kérdésekre, illetve – miután tisztségéből adódóan a hercegprímás „protokollfőnöke” is volt – az állam és az egyház közötti szimbolikus kapcsolatok alakulására.

A történeti emlékezetben Serédi olyan főpapként maradt meg, aki jól ismerte, de sosem kedvelte a politikát, szerzetesi habitusának, zárkózott, visszahúzódo természetének alapvetően inkább a tudományos munka felelt meg. Helyzetét nem könnyítette meg, hogy az ország élén „apostoli király” helyett református kormányzó állt, miközben a katolikus világegyház ekkor, a „második felekezeti képződési időszak” részeként a hívek lojalitásának és felekezeti öntudatának megerősítésére törekedett. A kortársak ezért gyakran úgy vélték, hogy – amint a diplomata Barcza György megfogalmazta – Serédi elsősorban a reformátust látta Horthyban, s csak utána az államfőt.

Esty Miklós naplója, ha nem is változtatja meg, de jelentősen árnyalja ezt a képet. A bíborosi és hercegprímási méltóság, az Apostoli Szentszék elvárásai, az egyházjog tételes előírásai ugyan jelentősen korlátozták Serédi mozgásterét a kormányzó irányában, azonban magatartását mégsem a merev szembenállás jellemezte, hiszen igyekezett a rendelkezésére álló lehetőségeket kihasználni arra, hogy javítsa az államfővel fenntartott személyes és intézményes kapcsolatait. Ezzel pedig sikerült olyan bizalmi tőkét felhalmoznia Horthynál, ami lehetővé tette, hogy a kényes kérdésekben – mint a kormányzóhelyettesi poszt ügyében – határozott, elvi álláspontot foglalhasson el. Ebben a bíboros gentiluomoja is közrejátszott, aki rendszerint a „fair play”-t, a problémák megbeszélését, a nyílt kommunikációt ajánlotta munkaadójának.

ABSTRACT

This study uses Miklós Esty's diary to trace the development of relations between Jusztinián Serédi and Miklós Horthy between 1933 and 1944. Miklós Esty (1895–1973) served as *gentiluomo* and personal attendant to successive archbishops of Esztergom and, beginning in 1933, he recorded his experiences and the information that came to his attention in great detail. Esty had a distinctive perspective: because of his confidential relationship with Serédi, he had insight simultaneously into personal matters, issues of ecclesiastical policy, and—since his office also made him the prince-primate's "chief of protocol"—the symbolic relations developing between Church and state.

In historical memory, Serédi has been remembered as a prelate who knew politics well but never liked it, and whose monastic disposition and reserved, retiring nature made him fundamentally better suited to scholarly work. His position was not made easier by the fact that the country was headed not by an "apostolic king" but by a Calvinist regent, while the worldwide Catholic Church, as part of the "second confessional age," was seeking to strengthen the loyalty and confessional identity of the faithful. Contemporaries therefore often held that, as the diplomat György Barcza put it, Serédi saw Horthy first and foremost as a Calvinist, and only secondarily as head of state.

Miklós Esty's diary does not fundamentally alter this picture, but it does add important nuance. Serédi's rank as cardinal and prince-primate, the expectations of the Apostolic See, and the explicit provisions of canon law substantially limited his room for maneuver vis-à-vis the regent. Yet his conduct was not characterized by rigid opposition. Rather, he sought to use the opportunities available to him to improve both his personal and institutional relations with the head of state. In doing so, he succeeded in accumulating a degree of trust with Horthy that enabled him to take firm, principled positions on sensitive issues, such as the question of the deputy regency. The cardinal's *gentiluomo* also played a role in this process, as he generally advised his employer to pursue "fair play," the discussion of problems, and open communication.

Kulcsszavak: állam-egyház kapcsolatok; Esty Miklós; Horthy Miklós; katolikus-protestáns kapcsolatok; Serédi Jusztinián; vegyes házasságok

Keywords: Church–state relations; Miklós Esty; Miklós Horthy; Catholic–Protestant relations; Jusztinián Serédi; mixed marriages

Esty Miklós (1895–1973) Csernoch János, Serédi Jusztinián és Mindszenty József bíborosok *gentiluomo*ja, személyi szolgálattevője a 20. századi egyháztörténet fontos szemtanújának számít. A polgári életben az Országos Földhitelezési Főosztály vezetőjeként dolgozott, ezzel párhuzamosan töltötte be egyházi hivatását, a főpapok körüli gyakorlati teendők, bizalmi feladatok elvégzését. Világnyelveken beszélő, művelt, diplomatikus személy volt, kellő empátiával kezelte tárgyalópartnereit, és idővel gazdag tapasztalatokra, kapcsolatrendszerre tett szert. 1933-tól készített részletes naplófeljegyzéseket, rögzítve minden apró részletet, amit a későbbi munkájához szükségesnek ítélt. Szenvedélyes információgyűjtő volt, állandó

kapcsolatban állt az egyházi és a társadalmi elit számos tagjával, legfőbb hírforrása pedig maga Serédi volt, akivel sokat beszélgetett sétái és utazásai során.¹ Esty halálát követően teljes irathagyatéka a Szent István Társulat tulajdonába került, azonban a gazdag forrásanyag sokáig elkerülte a történészek figyelmét. Ezen bizonyára változtatni fog, hogy a társaság a rendezési munkálatokat követően² az anyagot online elérhetővé tette.³ Ez a napló vonatkozásában kifejezetten szerencsésebb megoldásnak látszik a hagyományos forráskiadásnál,⁴ amely a szöveg nagy terjedelme és változó forrásértéke miatt nehezen tűnik megvalósíthatónak.

Jelen tanulmány arra vállalkozik, hogy a napló segítségével kövesse nyomon Serédi Jusztinián és Horthy Miklós kapcsolatainak alakulását az 1933 és 1944 közötti időszakban. Esty nézőpontja sajátos volt, hiszen a bíborshoz fűződő bizalmi viszonya miatt egyszerre látott rá a személyes vonatkozásokra, az egyházipolitikai kérdésekre, illetve – miután tisztességből adódóan a hercegprímás „protokollfőnöke” is volt – az állam és az egyház közötti szimbolikus kapcsolatok alakulására. Ezek a nagyon különböző súlyú kérdések folyamatosan együtt, egymással összefonódva jelennek meg a napló szövegében, ezért a tanulmányban a tematikus tárgyalás helyett inkább a kronológiai rendet követem, ami jobban érzékeltethetővé teszi a két fél kapcsolatainak hullámzását.

Mélypont és gesztuspolitika, 1933–1937

Amikor Esty 1933-ban megkezdte a rendszeres naplóírást, a kormányzó és a hercegprímás viszonya kifejezetten hűvös volt. Ebben a felekezeti különbségek⁵ és Serédi legitimizmusa mellett személyes vonatkozások is szerepet játszottak. Az államfő egyéni hiányosságai nem maradtak rejtve a magasan képzett, nemzetközileg elismert jogtudós előtt, aki bizalmasának panaszkodott „a kormányzó gyenge szellemi képességeiről és sok

¹ *Ijjas Antal*: Esty Miklós halálára 1895–1973. Új Ember, 1973. november 4. 1.; *Mészáros István*: Prímások, pártok, politikusok 1944–1945. Adalékok a Magyar Katolikus Egyház XX. századi történetéhez. Bp. 2005. 11–12.

² *Sági György*: Esty Miklós pápai világi kamarás hagyatékának a MTA-PPKE „Lendület” Egyháztörténeti Kutatócsoport keretein belüli rendezése. Levéltári Szemle 65. (2015) 4. 82–99.

³ <https://szaktars.hu/szentistvantarsulat/view/esty-miklos-esty-miklos-papai-vilagi-kamaras-hagyateka-2-doboz-naplo-feljegyzesek-1973/?query=Esty+Miklós&pg=0&layout=s> (Utolsó megtekintés: 2026. 03. 23.)

⁴ Ennek szükségességét már jó húsz évvel ezelőtt felvetette egy recenzio. *Rosdy Pál*: Könyv a XX. századi nagy korszakváltásról. Új Ember, 2005. május 22. 6.

⁵ A kormányzó református felekezete gondot jelenthetett egyes protokolláris feladatai ellátásában, például 1930-ban, a szegedi dóm felszentelése előtt Serédi elvi problémákat vetett fel. Lásd erről: *Miklós Péter*: Konfliktus és szolidaritás. Szempontok Horthy Miklós és a katolikus egyház kapcsolatának értelmezéséhez. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 19. (2007) 2. 211.

esetbeni tapintatlanságáról”.⁶ Ráadásul Serédi kinevezésében az Apostoli Szentszéknek az az elvárása is szerepet játszott, hogy az élete jelentős részét Rómában töltő bencés szerzetes hercegprímásként szigorúan dogmatikus alapon, megalkuvás és kompromisszum nélkül teljesíti majd az egyház akaratát a magyar politikai elit elvárásaival szemben.⁷ Ő meg is felelt a várakozásoknak, és igen kritikusan viszonyult a hazai közélet számos, vatikáni nézőpontból visszásnak tűnő jellegzetességéhez, mint például a keresztény-nemzeti politika elvárásainak megfelelő katolikus-protestáns szövetség gondolatához.

Ez a problémakör a mindennapokban leginkább a vegyes házasságok kapcsán vált érzékelhetővé. 1918-ban lépett hatályba az egyetemes katolikus egyházi törvénykönyv, amely szerint a katolikus hívó protestáns féllel való házassága egyházi szempontból csak akkor érvényes, ha azt katolikus templomban kötötték, és a másik fél reverzálisban kötelezte magát minden születendő gyermeke katolikus hitben való nevelésére.⁸

A katolikus házasságjog szigora a kormányzói családot is érzékenyen érintette. A református Horthy Miklós felesége a római katolikus Purgly Magdolna volt, gyermekeik pedig a hagyományoknak megfelelően az azonos nemű szülőjük vallását követték.⁹ Lányuk, Paulette 1922-ben ment férjhez Fáy László földbirtokoshoz, azonban kapcsolatuk gyorsan megromlott és válással ért véget. Az egyházjogi rendezés komoly kihívást jelentett az Apostoli Szentszék számára, amely 1927-ben különbizottságot hozott létre erre a célra, az eljárás azonban hosszú évekre elhúzódott.¹⁰ A helyzetet még tovább bonyolította, hogy Paulette 1930-ban polgári házasságot kötött ifjabb Károlyi Gyula gróffal.¹¹

A megoldatlan probléma folyamatos feszültségforrásként terhelte meg a hercegprímás és az államfő kapcsolatát. Ez 1933 szeptemberében különösen kellemetlen formában nyilvánkozott meg: August Hlond lengyel bíboros látogatása alkalmából Horthy villásreggelit adott Gödöllőn, amire Serédit – az előzetes tervekkel ellentétben – nem invitálták meg. Esty először arra gyanakodott, hogy a meghívó csak technikai okok miatt nem érkezett be, ezért többször érdeklődött az illetékeseknél, majd kérésére Széchenyi

⁶ Szent István Társulat Levéltára, Esty Miklós pápai világi kamarás hagyatéka, 2. doboz: Napló, feljegyzések (a továbbiakban: SZIT Esty-napló), 1933. április 2.

⁷ *Csíky Balázs*: Serédi Jusztinián, Magyarország hercegprímása. Szerk. Tóth Krisztina. Bp. 2018. 52.

⁸ A rendelkezés magyarországi hatásairól lásd: *Giczi Zsolt*: A katolikus-protestáns vegyes házasságok és a reverzálisok ügye az 1920-as évek Magyarországon. Acta Universitatis Szegediensis Acta Historica. Szeged 2014. 107–120.

⁹ *Turbucz Dávid*: Horthy Miklós. Bp. 2014. 32.

¹⁰ *Tóth Krisztina – Tusor Péter*: Inventarium Vaticanum I. A Budapesti Apostoli Nunciatura levéltára 1920–1939. Bp. 2016. 137.

¹¹ *Püski Levente*: A Horthy-korszak szürke eminenciása. Károlyi Gyula (1871–1947). Pécs 2016. 99.

Károly gróf közvetlenül Horthyt szólította meg, aki először egyértelműen megtagadta a meghívást, végül azonban meggondolta magát, és személyesen invitálta meg a bíborost. Esty teljesen megütközött: „Hát most miért volt szükség erre a fricskára? Miért kellett minden komoly ok nélkül a nehezen összehozott jó viszonyt ilyesmivel megzavarni. És ezt érdemelte Ő Em[inenciáj]a? [...] meg akarják alázni bíbornoktársa előtt!”¹² Az esetet, amit csak „Horthy-féle szotiz”¹³ néven emlegetett, Serédi nagyon a szívére vette, októberben Gömbös Gyula miniszterelnöknek is szóvá tette, kijelentve, hogy a jövőben kerülni kívánja a kormányzóval való találkozást.¹⁴

A jég decemberben tört meg, amikor Serédi – Esty némi rosszállására¹⁵ – Miklós-nap alkalmából jókívánásait fejezte ki, amire udvarias, saját kézzel írt válaszlevelet kapott. Ezért hosszas megfontolás után úgy döntött, hogy személyes találkozót kezdeményez. A kabinetiroda munkatársai ennek sikerét előmozdítandó javasolták, hogy a viziten legyen jelen a kormányzóné is, mert így „a villámhárító jobban működjön”. Esty erre felvette, hogy a néhai Csernoch János idején használt módszert felelevenítve Serédit teára hívják meg, mert így Horthyné is jelen lehet.¹⁶

December 17-én kedvező hír érkezett Esztergomba: a Szentszék megemmisítette Horthy Paulette első egyházi házasságát,¹⁷ így a bíboros jóval kedvezőbb körülmények között látogathatott a budai várpalotába. December 19-én „a magánkihallgatás egy óra hosszat tartott s a legszívesebb kerektek közt folyt le, utána volt a teázás, mely egy újabb órát vett igénybe. Ő Em[inenciáj]a magával vitte a római iratot s bőséges magyarázatokkal szolgált az egész processzust illetően. [Gaetano] Bisle[t]i card[inalis] van aláírva mint elnök. A tanúvallomások mérlegeléséről sok szó. Ő Em[inenciáj]a mégsem hagyta szó nélkül a Hlond bíbornok tiszteletére adott reggeli ügyét. Megegyeztek abban, hogy az ítéletet mindjárt holnap kihirdetik, s szombaton már meglesz az egyházi esküvő, melyet Harza [Lajos]¹⁸ fog tartani.”¹⁹

¹² SZIT Esty-napló, 1933. szeptember 16.

¹³ SZIT Esty-napló, 1933. szeptember 28. A francia *sottise* szó jelentése: ostobaság, léha fecsegés.

¹⁴ SZIT Esty-napló, 1933. október 6.

¹⁵ Esty már csak azért sem tette volna meg ezt a gesztust, mivel a kormányzó sem gratulált Serédinek ezüstmiséje alkalmából. SZIT Esty-napló, 1933. december 8.

¹⁶ SZIT Esty-napló, 1933. december 13.

¹⁷ SZIT Esty-napló, 1933. december 17.

¹⁸ Harza Lajos plébánosra, főegyházmegyei hitoktatási felügyelőre bizonyára azért esett a választás, mert ő volt Károlyi gróf nevelője. SZIT Esty-napló, 1940. június 28.

¹⁹ SZIT Esty-napló, 1933. december 19. Horthy egyébként az 1934-es újévi fogadásán személyesen is kifejezte örömét a pápai nunciusznak a házasság érvénytelenítése miatt. *Tóth K. – Tusor P.: Inventarium i. m. 230.*

Az államfővel fenntartott személyes kapcsolatok javulásának köszönhetően a bíboros jóval hatékonyabban nyúlhatott a gesztuspolitizálás eszközeihez. 1934 szeptemberében megkeresést kapott a Társadalmi Egyesületek Szövetségétől (TESZ), amely azt kérte, hogy a klérus és a főpapság vegyen részt a Nemzeti Munkahét szeptember 30-ra tervezett, a kormányzót köszöntő „hódoló felvonulásán”. Ez összhangban állt Gömbös propagandájával, amely a nyilvánosság előtt azt igyekezett bizonygatni, hogy a felső klérus támogatja a „nemzeti egység” politikáját.²⁰ A bíborosnak természetesen esze ágában sem volt teljesíteni a kérést, hiszen úgy látta, hogy a TESZ szervezetei „politikai célokat szolgálnak, nem mások, mint a Nemzeti Egység Pártjának be- és felhajtói, s emellett erősen protestáns irányúak”. Serédi taktikusan a maga javára tudta fordítani a helyzetet azzal, hogy felvetette Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszternek: a püspökök az őszi konferenciájukhoz kapcsolódóan közösen köszönhetnek az államfőt. A miniszter örült az ötletnek, „hisz még 15 év alatt egyszer sem esett meg, hogy a püspöki kar együttesen tisztelgett volna. Hogy félreértések ne legyenek s egyben érdemszerzés céljából mindjárt ő maga telefonál még a primási palotából a kabinetirodába.”²¹

Az eseményre szeptember 26-án, délután 5 órakor került sor a budai várpalotában, ahol a püspökök nevében Serédi mondott köszöntőt. Horthy válaszában – Esty szerint – „sajnos, megint nagyon sikertelenül” bánt a szavakkal: „a Népszövetség szidásán kezdi (> azok a gazemberek Genfben! <)) és a dunai motoros hajón²² végzi, közben az Anschlusst Ausztria és Németország között elháríthatatlannak mondja; halvány célzást tesz a királykérésre, hogy mennyi ódiomot kellett neki magára vennie a haza érdekében stb. Csupa olyan téma, mely nem tartozik ide, s melyet senki sem kívánt érinteni.” A beszéd után minden püspökkel váltott néhány mondatot, és az egész esemény fél óra alatt véget is ért.²³ (A nyilvánosságot egyébként, a történet súlyát növelendő, úgy tájékoztatták, hogy a kormányzó „hosszan elbeszélgetett” a főpappal.²⁴)

A gesztus komoly hatással volt Horthyra, aki Serédi információi szerint meghatottan azt mondta Hómannak, hogy „felejtethetlen negyedórát szerzett neki”.²⁵ Megjegyzése arra utal, hogy pontosan látta a különbséget

²⁰ *Vonyó József*: *Jobboldali radikálisok Magyarországon, 1919–1944*. Pécs 2021. 222–223.

²¹ SZIT Esty-napló, 1934. szeptember 22.

²² A célzás a dunai motoros hajók részvételével októberre tervezett felvonulásra vonatkozhatott. A magyar autósok és dunai motorosok tisztelgő felvonulást rendeznek a kormányzó előtt. 8 Órai Újság, 1934. szeptember 14. 4.

²³ SZIT Esty-napló, 1934. szeptember 26.

²⁴ A püspöki kar a kormányzónál. Nemzeti Újság, 1934. szeptember 27. 8.

²⁵ Dai rapporti politici del nunzio apostolico in Ungheria Angelo Rotta Parte I: 1930–Febbraio 1939. Angelo Rotta magyarországi nuncius politikai jelentéseiből I. rész: 1930–1939. Szerk. Csiky Balázs. S. a. r. Somorjai Ádám OSB. Bp. 2022.

a neki mint államfőnek kijáró formális, hivatalos tisztelgések,²⁶ illetve a személyesebb jellegű gesztusok között. Magatartása jól érzékelhetően barátságosabbá vált Serédi iránt: a bíboros következő magánkihallgatása „a legszívesebben folyt le”,²⁷ sőt decemberben családi ebédre is meghívást kapott.²⁸ 1935 augusztusában a kormányzó és felesége már arra készült, hogy magánlátogatást tesz a hercegprímás esztergomi palotájában, amit azonban az utolsó pillanatban, egy családi haláleset miatt lemondtak.²⁹ Augusztus 20-án a két fél újabb gesztusokat tett egymás irányába: a Szent István-napi hivatalos szentmisén Serédi – Esty javaslatára,³⁰ a korábbi szokásokat meghaladva – a szertartás kezdetén és végén külön meghajlással köszöntötte az államfőt. Ő észrevette és viszonzta a gesztust: „Ürfelmutatáskor aztán megtörténik a nagy csuda, miután a szovjet követ is feláll, feláll Horthy is és szépen viselkedik”³¹ – jegyezte meg a gentiluomo.

A kölcsönös gesztuspolitika tehát lassan megeremtette és megerősítette a felek közötti alapvető bizalmat, a politikailag kényes kérdések kezelése azonban még ekkor is kihívásokkal járt. 1936 szeptemberében Serédi Belgiumba utazott, ahol részt vett a katolikus nagygyűlésen, és az alkalmat felhasználva meglátogatta a Steenokkerzeel-ben élő Habsburg Ottót is. Erről a kiutazásakor kiadott, Esty által megfogalmazott hivatalos sajtóközlemény hallgatott,³² azonban egy, Homonnay Tivadar képviselőhöz kötődő hetilap mégis hírt adott a találkozóról.³³ A hercegprímás szeptember 16-án érkezett vissza Budapestre, három nap múlva pedig Esty jelentette neki a *Magyar Hírlap* kérdését arról, hogy a találkozói hírének közlése hogyan érintené a bíborost. Esty a következőket válaszolta: „Ő Em[inenciája] nem kíván erről a tárgyról semmi közlést tenni, ahogy nem reflektált az elutazása előtt a Homonnay-féle kis lapban megjelent hírre [...] és teljesen indifferens neki, hogy a *Magyar Hírlap* mit közöl, melyet semmiről sem beszél le, sem pro, sem kontra.” A gentiluomo viszont kérte

102.

²⁶ A katolikus egyház aktívan részt vett a vezérkultusz építésében, lásd: *Turbucz Dávid*: Átpolitizált vallásosság a Horthy-korszakban. Horthy Miklós vezérkultusza. In: A médiatörténet és az egyháztörténet metszéspontjai. Tanulmányok. Szerk. Klestenitz Tibor. Bp. 2015. 115–118. Ebben Serédi is részt vett, például 1930-ban hálaadó szentmisét pontifikált a kormányzóválasztás évfordulóján. *Turbucz Dávid*: A Horthy-kultusz 1919–1944. Bp. 2015. 123.

²⁷ SZIT Esty-napló, 1934. október 13.

²⁸ SZIT Esty-napló, 1934. december 16.

²⁹ SZIT Esty-napló, 1935. augusztus 19.

³⁰ SZIT Esty-napló, 1935. augusztus 4.

³¹ SZIT Esty-napló, 1935. augusztus 20.

³² SZIT Esty-napló, 1936. szeptember 5.; A hercegprímás elutazott Belgiumba. Nemzeti Újság, 1936. szeptember 10. 3.

³³ A királyi családot is felkeresi Belgiumban Serédi Jusztinián hercegprímás. Közgazdasági és Közlekedési Tudósító, 1935. szeptember 9. 1.

a hercegprímást, hogy gödöllői látogatásakor feltétlenül tegyen említést a találkozóról, „mert tudjuk, mennyire érzékenyek e tárgyban s hogy mindent megtudnak úgyis, s így legalább láthatják, hogy fair play van”. Serédi bele is egyezett, annak ellenére, hogy Esty úgy érezte, „eredetileg nem kívánt volna Gödöllőn a dologról” beszélni.³⁴

A bíboros gesztuspolitikája 1937 szeptemberében érte el csúcspontját, amikor úgy döntött, hogy részt vesz a kormányzó fivére, Horthy István gyászistentiszteletén a Kálvin téri református templomban. A gentiluomo aggodalommal fogadta a döntést, hiszen a katolikus egyház elvi alapon tiltotta papjai részvételét más felekezetek szertartásain,³⁵ ezért attól tartott, hogy Serédi következetlennek tűnő lépése a keresztény-nemzeti politika által megkívánt felekezeti türelem katolikus és protestáns képviselőit egyaránt felbátorítaná: „ha ez most megtörténik, egyrészt a főapát³⁶ vagy a tábori püspök³⁷ holnap mitrával és pástorbottal jelennek majd meg egy lutheránus gyűlésen, másrészt »baráti kéznyújtást viszonzni óhajtván« legközelebb Ravasz László fog megjelenni a mi egyik funkciónkon, akkor aztán hová ültetjük etc.” Ezért azt javasolta a bíborosnak, hogy inkább utazzon el Kenderesre, ahol a temetést a családi kastélyban, nem pedig a templomban fogják tartani. Serédi azonban ragaszkodott eredeti elképzeléséhez.³⁸ Gesztusa nem is tévesztette el hatását, hiszen a kormányzó levélben köszönte meg megjelenését.³⁹ Másrészt viszont Angelo Rotta nuncius a Vatikánnak írva, bár elismerte Serédi szándékainak egyenességét, mégis „megmagyarázhatatlan hibaként” jellemezte eljárását, mint amit a protestánsok kihasználhatnak felekezeti céljaik elérésére, és ami gyengítheti a katolikus egyházfegyelmet. Ezért arra kérte a Szentszékét, hogy hasonló

³⁴ SZIT Esty-napló, 1936. szeptember 19.

³⁵ Az 1920-as években kialakult engedékeny gyakorlat miatt ráadásul a Szentszék gyanakodva figyelte a hazai viszonyokat. Lásd: *Tóth Krisztina*: Modernkori katolicizmus vs. neobarokk államegyház. Mi vezetett Cesare Orsenigo nuncius fel szólásához egy magyar püspökkari konferencián? In: *Litterarum radices amarae, fructus dulces sunt*. Tanulmányok Adriányi Gábor 80. születésnapjára. Szerk. Klestenitz Tibor – Zombori István. Bp. 2015. 243–256.

³⁶ Serédi ekkoriban erős ellenszenvvel viseltetett Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát felé, amiben a protestánsok iránti nyitási kísérletei is szerepet játszottak. *Csiky Balázs*: Barátságtól az ellentétekig: Kelemen Krizosztom és Serédi Jusztinián kapcsolata. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 26. (2014) 1–4. 248.

³⁷ Hász István tábori püspököt szintén túl engedékenynek tartották a protestánsok iránt. Esty szerint Hász „vegyes házasságokat sub infula tart, holott ilyet püspöknek egyáltalában nem volna szabad tartania, s hozzá még olyképp, hogy [...] az eskümintát olvasva a Boldogságos Szűzről szóló részt kihagyja”. SZIT Esty-napló, 1934. február 8.

³⁸ SZIT Esty-napló, 1937. szeptember 25.

³⁹ SZIT Esty-napló, 1937. szeptember 29.

esetekben „nagyobb tartózkodást” várjon el a hercegprímástól.⁴⁰ Serédi végül meggyőzte arról a Vatikán illetékeseit, hogy az egyháznak megfelelően, indokoltan vett részt a protestáns temetésen, de a vita egészen 1939-ig elhúzódott.⁴¹

Konfliktusok és együttműködés a világégés árnyékában, 1940–1944

Az évtized végére Esty naplójában egyre gyakrabban jelenik meg a politikai berendezkedéssel kapcsolatos bizonytalanság. 1938 októberében például egy esetleges, Csehszlovákia elleni katonai akció hatásait mérlegelve úgy vélte, hogy „úgy kiparancsolhatnak onnan, hogy csak úgy nyekken, s akkor igazán a belpolitikai felfordulás jön, s nemcsak az egész garnitúra, hanem elsősorban a kormányzó is mehet”.⁴² A bizonytalanságot erősítette Horthy idős kora és az utódlási tervekkel kapcsolatos feszültségek. A gentiluomo 1937 októberében úgy tudta, hogy a kormányzó három személyt ajánlott lehetséges utódlaként, két idős gróf, Károlyi Gyula és Teleki Pál mellett saját fiát, Istvánt.⁴³ Az utódlási forgatókönyv a fiú számára állítólag a következő lett volna: „Minden azon múlik, hogy meg tudják-e fogni Mária olasz hercegnőt feleségnek, mert akkor ezen a címen katolizálna, biztosítván a protestánsokat előre, hogy ezzel ők semmit sem veszítenek, mert velük fog érezni, s mindezek megtörténte után esetleg alkalmas időpontban a kormányzót le is mondatják, s életében könnyebben vihető keresztül, hogy fiát a változaskor – az egyszerűség kedvéért – mindjárt királynak kiáltják ki s megalapítják az új dinasztiát.”⁴⁴ Hírei azonban megalapozatlanok voltak, és a katolikus legitimista körök aggodalmait tükrözték.⁴⁵

Horthy István végül 1940 áprilisában kötött házasságot Edelsheim-Gyulai Iona grófnővel. Az esemény széles körű publicitását az állami propaganda is kihasználta, azt sugallva, hogy a kormányzó fia a családalapítás révén komoly, magas állami pozíciók ellátására alkalmas emberré érett.⁴⁶ A házasság katolikus egyházi szempontból érvénytelennek minősült, hiszen a menyasszony katolikus volt, ám az esküvőt református szertartás szerint tartották a Szilágyi Dezső téri templomban. Estyt utasították, hogy hivatalosan ellenőrizze a grófnő felekezeti hovatartozását. Ő a várplébánia

⁴⁰ *Csiky B.*: Dai rapporti i. m. 157.

⁴¹ *Csiky B.*: Serédi i. m. 314.

⁴² SZIT Esty-napló, 1938. október 6.

⁴³ A történeti szakirodalom szerint a listán ekkor Károlyi Gyula mellett valójában Darányi Kálmán és Bethlen István neve szerepelt, erre azonban csak közvetett bizonyítékok vannak. *Bern Andrea*: Az állami főhatalom betöltésének és a kormányzói poszt „örökösödésének” kérdése. Doktori (PhD) disszertáció. Bp. 2019. 38–40.

⁴⁴ SZIT Esty-napló, 1937. október 21.

⁴⁵ *Bern A.*: Az állami főhatalom i. m. 38.

⁴⁶ *Olasz Lajos*: A kormányzóhelyettesi intézmény története (1941–1944). Bp. 2007. 74.

anyakönyvéből megállapította, hogy – a kánonjogi előírásokat megsértve – a menyasszony nem kérte az elbocsátását.⁴⁷ Horthy Istvánné számára komoly lelki megrázkódatással járt az „értelmetlennek, ostobának és feleslegesnek” látszó házassági probléma, amelynek következtében egyházi büntetésként nem járulhatott többé szentáldozáshoz.⁴⁸

A helyzet kínosságát fokozva a *Nemzeti Újság*, a katolicizmus közéleti szócsöve⁴⁹ arról számolt be, hogy Rotta nuncius részt vett az esküvőn.⁵⁰ Esty szerint: „Ő Em[inenciájá]t érthetően nagyon izgatta a dolog, miután ő még csak nem is gratulált, s a nem egyöntetű eljárás miatt kellemetlen helyzetbe kerülhetne. A Szentszék sokkal kevésbé súlyos esetekben is kifogást emelt (Gömbös, Darányi temetése), s most prezenciával szankcionálni [jelenléttel szentesíteni] egy kat[olikus] hitehagyását és egyházi törvény megsértését, sokkal súlyosabb dolog.” A gentiluomo kiderítette, hogy a közlés téves volt, amit Esztergomban nagy megkönnyebbüléssel fogadtak, a *Nemzeti Újság* azonban csak vonakodva közölt helyreigazítást (Tóth László főszerekesztő egyenesen azzal érvelt, hogy ez akár a nuncius kiutasítását is magával vonhatná, amit Esty a hatalom iránti szolgálalkúságként értelmezett). Tóth azt szerette volna írni, hogy a nuncius gyengélkedése miatt nem jelent meg, amibe Rotta nem egyezett bele: a kompromisszumot végül a „nem vehetett részt”⁵¹ megfogalmazás jelentette.⁵² A kormányzói családban kötött vegyes házasság tehát ismét azonnal beárnyékolta az állam és a katolikus egyház közötti kapcsolatokat.

Októberben Esty azt a híresztelést rögzítette, hogy felmerült Teleki Pál miniszterelnök kormányzóhelyettesessé választása. Esty számára fontos szempont volt Teleki katolikus felekezete, ezért – a jövő fejleményekre gondolva – papírra vetette: „Valamikor tételes törvény volt, hogy a nádor felváltva katolikus és felváltva protestáns, akkor ehhez a szemponthoz is ragaszkodnunk kell majd.”⁵³ 1941 áprilisában, Teleki tragikus halála kapcsán úgy vélte, hogy ismét aktuálissá fog válni a kormányzóhelyettesi poszt, és már a lehetséges katolikus jelölteket is mérlegelte: „Bizony nehéz megfelelő utódot találni, aki intakt is, meg nem is nagy számár. Az

⁴⁷ A menyasszony hiába igyekezett rábeszélni vőlegényét, hogy adja meg a katolikus egyház által az egyházi házasságkötés feltételeként előírt reverzalist. Serédi Jusztinián hercegprímás feljegyzései 1941–1944. S. a. r.: Orbán Sándor – Vida István. Bp. 1990. 133.

⁴⁸ *Edelsheim Gyulai Ilona*: Becsület és kötelesség I. 1918–1944. Bp. 2000. 52.

⁴⁹ *Klestenitz Tibor*: A Nemzeti Újság az 1930-as évek második felében. In: Uő: Fejezetek az egyházi sajtó történetéből. Bp. 2020. 69.

⁵⁰ Horthy István esküvője gróf Edelsheim-Gyulay Ilona grófnővel. *Nemzeti Újság*, 1940. április 28. 14.

⁵¹ Vitéz Nagybányai Horthy István és Edelsheim-Gyulay Ilona. *Nemzeti Újság*, 1940. április 30. 9.

⁵² SZIT Esty-napló, 1940. április 28.

⁵³ SZIT Esty-napló, 1940. október 21.

arisztokráciában is kevés lehetőség mutatkozik. Esterházy Móric, Batthyány [Strattmann László] herceg az egyetlen lehetőségek.”⁵⁴

Idővel egyre realisabb eshetőségként vette számba Horthy István megválasztását, ami nyáron a politikai elit egyik legfontosabb beszédtemájává vált,⁵⁵ ezért a bíborost a személyes kapcsolat felvételére ösztönözte. Azzal érvelt, hogy az egyház ügye rosszul áll a kormánynál, ezért az államfő környezetében kell erősíteni befolyásukat. Serédi 1941. szeptember 2-án fogadta az ifjabb Horthyt. Esty előzetesen jelezte a másik félnek, hogy a házassági ügy „nem fogja megbeszélés tárgyát” képezni, és mindent megtett a siker érdekében. „Cigaretta is tettünk be, ami egészen kivételes dolog, s biztattam Ö Em[inenciáját], hogy csak beszéljék ki jól magukat. Abból eddig még mindig csak jó származott, ha a felek összekerültek és mindenféle közvetítés, kútmérgezés így eliminálható lett. A beszélgetés tehát rendkívül barátságos keretekben folyt le, s bár csak általános elvi síkon mozgott, kiterjedt majdnem minden aktuális problémára.”⁵⁶

1941. november 16-án Horthy magához hívatta Serédit, akit arról tájékoztatót, hogy szükségesnek tartja István fia utódlási joggal rendelkező kormányzóhelyettesé megválasztását, de arról is biztosította, hogy ezzel nem célja a trón megszerzése családjá számára.⁵⁷ A hercegprímás óvatos aggályainak adott hangot az utódlási joggal és a jelölt személyével kapcsolatban, de megígérte, hogy ha ezzel elháríthatóak az országot érő külső és belső veszélyforrások, akkor támogatni fogja őt.⁵⁸ Esty a megbeszélés tartalmáról nem, csak a körülményeiről rögzített információkat: a kormányzó ekkor még lábadozott betegségéből – amit a sajtóhírekkel ellentétben szerinte nem nátha, hanem gyomorrontás okozott –, és az audiencia „öt negyedórát” vett igénybe.⁵⁹ Legközelebb januárban írt újra röviden a kérdéstről, rögzítve, hogy a kormányzó utódjelöltjei legújabb információi szerint gróf Károlyi Gyula, Horthy István és Vladár Gábor – tehát egy katolikus, egy református és egy evangélikus személy.⁶⁰

Februárban, a törvényjavaslat felsőházi vitájának napján azonban hosszasan összefoglalta az előzményeket: eszerint már január végén (feltehetően a javaslat kormányulésen való megtárgyalása után⁶¹) jelezte a

⁵⁴ SZIT Esty-napló, 1941. április 14.

⁵⁵ Miniszter a frontvonalban. Zsindely Ferenc naplója. Szerk. Szekér Nóra. Pécs 2021. 92–93.

⁵⁶ SZIT Esty-napló, 1941. szeptember 2. A találkozó lefolyását – szintén Esty feljegyzései alapján – ismertette: *Csiky B.*: Serédi i. m. 342–343.

⁵⁷ *Turbucz D.*: Horthy i. m. 182.

⁵⁸ *Orbán Sándor – Vida István*: Az utódlás drámája: Serédi Jusztinián hercegprímás feljegyzése Horthy István kormányzóhelyettesé megválasztásáról. *Világosság* 31. (1990) 5. 392.

⁵⁹ SZIT Esty-napló, 1941. november 16.

⁶⁰ SZIT Esty-napló, 1942. január 11.

⁶¹ Miniszter a frontvonalban i. m. 186.

bíborosnak a kérdés aktuálissá válását. Helyzetleírása szerint a kormány nyomás alá helyezte a törvényhozókat, hangsúlyozva, hogy Horthy személyes elvárása fiának sima megválasztása, ami „általános ellenkezést váltott ki”, de ezt a parlamentben csak a szélsőjobboldali Imrédy Béla mondta ki. Horthy Istvánnal szemben a kulisszák mögött sok kifogás merült fel: nem katona, könnyelmű életet él, befolyásolható, illetve református felekezetű, helyzetbe hozása egy dinasztiaalapítás kezdete lehet. A *gentiluomo* szerint végül ezen szempontok miatt került ki az utódlási jog a törvénytervezetből. Utalt a többi jelöltre is: József és Albrecht főhercegek szintén alkalmasnak vélték magukat, azonban a kormányzó kereken elutasította ajánkozásukat. Esty elvileg a legjobb személyi megoldásnak előkelő ősei miatt Esterházy Pál herceget tartotta volna, akit azonban visszahúzódo természete miatt a politikusok nem támogattak. Néhányan Esterházy Móric grófort, Imrédy pártja pedig Rácz Jenőt hozta szóba.⁶²

Február 10-én a kormánypárt képviselői felkeresték a bíborost, aki hosszas rábeszélés után aláírta Horthy István ajánlóívét,⁶³ ami azonnal nehéz helyzetbe sodorta. Esty február 18-án, a választás előestéjén a következőket rögzítette: „a kultuszminiszter sorba magához kérette a püspököket, és hivatkozva a primás aláírására, őket is az aláírásra szorította. Ennek megtörténte után publikálódott, hogy a kormányzó nem kíván élni ajánlási jogával. Most kifelé úgy néz ki a dolog, hogy a primás etc. ajánlja fiát – ő nem. A főhercegek megtagadták az ajánlási ívek aláírását és az ülésekre nem jöttek el. Most Ő Em[inenciája] van abban a helyzetben, hogy egyrészt református, másrészt érvénytelen házasságban élő és nem kielégítő erkölcsi életet folytató egyént kellett ajánlani. A helyzetet meg kell explikálni [részletesen megmagyarázni] a püspököknek, a Szentszéknek, a legitimisták felé és az Imrédy párti alsópapságnak. A kényszerhelyzetet mindenkinek be kell látnia, de annyi bizonyos, hogy kat[olikus] erőről beszélni ezek után nehéz lesz. Vigaszul marad, hogy fogja meghálálni a kormányzat és maga a kormányzó ezt az állásfoglalást. Reméljük, legalább itt mutatkozik valami előny. Egyébként azonban az is lehetetlen helyzet lett volna, ha a nyilasokkal és jobboldali túlzókkal szavaz a püspöki kar.”⁶⁴

Serédi valóban igyekezett utólag menteni a helyzeten – a választástól való távolmaradás mellett döntő püspökök számára például igen tág kimenetési lehetőségeket határozott meg.⁶⁵ Ennél is fontosabb annak a feljegyzésnek az összeállítása, amely a folyamatban játszott szerepét világította meg, a kisebbik rossz választásaként indokolva eljárását. A dokumentum több ponton, a kormányzat részéről gyakorolt nyomás hangsúlyozásakor, illetve

⁶² SZIT Esty-napló, 1942. február 14.

⁶³ *Orbán S. – Vida I.*: Az utódlás i. m. 395. A hercegprimás a Horthy-propaganda kultikus jellegével és a csoportképzés logikájával is tisztában volt. *Turbucz D.*: A Horthy-kultusz i. m. 264.

⁶⁴ SZIT Esty-napló, 1942. február 18.

⁶⁵ *Bern A.*: Az állami főhatalom i. m. 121–123.

a lehetséges jelöltek felsorolásakor hasonló elemeket tartalmaz,⁶⁶ mint Esty idézett áttekintése, ami arra mutat, hogy a hercegprímás erről a kérdésről is megosztotta gondolatait bizalmasával.

A frissen megválasztott kormányzóhelyettes valóban igyekezett meghálálni Serédi támogatását. Új hivatalában egyik első nyilvános megjelenése a pápa megkoronázásának emlékmiséje volt, az esemény előtt pedig fogadta Estyt, aki részletesen elmagyarázta számára a szertartáson kövendő szabályokat.⁶⁷ Március 8-án a kormányzó vendégül látta a hercegprímást egy ebéden, amin fia és menyje is részt vett. Esty szerint a pár el szeretne volna érní a házasság egyházi rendezését, amibe a kultuszminisztert is be kívánták vonni. Ezt „szerencsétlen gondolatnak” tartotta, mert „így egy lelkiismereti és családi kérdésbe maguk visznek politikumot, ami csak megnehezítené a kibontakozást”. A sikerre nem sok reményt látott, miután a völegény a házasságkötés előtt megtagadta a reverzális adását, és még ekkor sem volt hajlandó kötelezni magát minden születendő gyermeke katolikus neveltetésére. A család ezért azt tervezte, hogy „Horthy Miklósné rangrejtve lemegy Rómába és a pápa lábai elé veti magát és clementia [kegyelem] formájában kér megoldást.” A gentiluomo a lényeglátás hiányaként jellemezte a család női tagjainak vélekedését, miszerint a parlament bizonyára simán megszavazta volna az utódlási jogot is; ezzel szemben a hercegprímás óvatosan felhívta a figyelmet arra, hogy titkos szavazás esetén a választás akár sikertelen is lehetett volna. Horthy erre „nagyon rázta a nyakát”⁶⁸

Esty néhány hónap múlva annak a félelmének adott hangot, hogy a „méregkeverők” újra megpróbálhatják a kormányzó és a hercegprímás közötti jó viszonyt megzavarni. Horthy ugyanis a váci püspökség betöltése kapcsán 1942 januárjában hangot adott annak a személyes kívánságának, hogy lánya egykori hitoktatója, Luttor Ferenc, a vatikáni követség kánonjogi tanácsosa nyerje el a méltóságot. A kérést a kormány továbbította a Vatikán felé, amely azonban a magyar állam jogi lehetőségein messze túlmutató óhajt már csak elvi okok miatt sem teljesíthette.⁶⁹ 1942. május 5-én megérkezett a hercegprímáshoz a hivatalos elutasító döntés, aminek a közlését azonban a kellemetlen feladattól húzódozó nuncius Serédire hártotta. Esty szerint a kormány követett el hibát azzal, hogy csupán egyetlen jelöltet nevezett meg a posztra, és biztatta a hercegprímást, hogy erre hívja fel az államfő figyelmét. „Ajánlom, hogy csak mutassa meg Ő Em[inenciáj]a Horthynak a levelet, indiszkréciót nem követ el vele. [...] Vajon mit

⁶⁶ A dokumentum arra mutat, hogy Serédi a legjobb személyi választásnak szintén Esterházy herceget vagy Batthyány-Strattmann László herceget tartotta volna. *Orbán S. – Vida I.: Az utódlás i. m. 393–394.*

⁶⁷ SZIT Esty-napló, 1942. március 7.

⁶⁸ SZIT Esty-napló, 1942. március 8.

⁶⁹ *Salacz Gábor: A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése a két világháború között Magyarországon.* Bp. 2002. 176–178.

szólnának, ha a pápa kérné, hogy ezt meg ezt nevezzék ki miniszternek? A kormányzó alkotmányos érzületére kellene hivatkozni. Nem lesz kellemes feladat, az bizonyos, de ha nagyon pattog, csak utaljon arra is, hogy lojalitásáról a közelmúltban eléggé tanúbizonyságot tett!”⁷⁰ Az audienciára május 7-én került sor: „A kormányzó természetesen dühös volt, hogy kéréme nem nyert meghallgatást. Ő Em[inenciáj]a alapos felkészültséggel magyarázta meg a dolgot. Érdekes, hogy dacára, hogy a kultuszminiszter [Hóman Bálint] és a vatikáni követünk [Apor Gábor] már tudta a dolgot, neki nem jelentette senki sem, s Ő Em[inenciáj]á-ra hárult ez a feladat. Ő Em[inenciáj]a még mindig bosszankodik a nuncius eljárása felett.”⁷¹ A kommentárban árulkodó a nuncius, illetve a magyar tisztviselők viselkedésére való utalás: az említett tisztviselők úgy gondolták, a hercegprímásnak van akkora befolyása, hogy a kényes ügyben képes lesz hatni Horthyra.

A kormányzóhelyettes 1942. augusztus 20-án, repülőbalesetben életét veszítette. Serédi már másnap délelőtt bejelentkezett részvétlátogatásra, „de azt a választ kapta, hogy a szülők teljes magányban akarnak maradni és senkit sem fogadnak kint Gödöllőn”.⁷² A sietséget talán az is indokolhatta, hogy már 21-én értesült az elhunyt fiának, Istvánnak kormányzóhelyettesé, sőt királlyá választásáról szóló tervekről. Még aznap személyesen tiltakozott Kállay Miklós miniszterelnöknél, hangsúlyozva, hogy a katolikus hívek katolikus kormányzóhelyettest kívánnak.⁷³ A részvétlátogatásra pár nappal később került sor,⁷⁴ ahol nyíltan elmondta: „ne gondoljanak oly megoldásra, mely az unoka részére akarna bármi jogosítványt szerezni”. Esty azt is fontos eseményként rögzítette, hogy Folba János prelátus megjelent a budapesti érseki helytartónál felhatalmazást kérni egy gyónója részére „a kat[olikus] templomban kötött házasság vétke feloldozására”, amiből arra következtetett, hogy a friss özvegy tett ilyen lépéseket.⁷⁵ A hírnek az a – Budapesten gyorsan terjedő, de teljességgel megalapozatlan – pletyka adhatott súlyt, miszerint a legesélyesebb jelölt a kormányzóhelyettesi posztra ifjabb Károlyi Gyula, Horthy Paulette özvegye, aki feleségül kívánja venni Horthy Istvánnét.⁷⁶ Gyorsan kiderült azonban, hogy Folba

⁷⁰ SZIT Esty-napló, 1942. május 5.

⁷¹ SZIT Esty-napló, 1942. május 7.

⁷² SZIT Esty-napló, 1942. augusztus 21.

⁷³ Serédi Jusztinián hercegprímás feljegyzései i. m. 76–79.; *Olasz L.*: A kormányzóhelyettesi i. m. 366–367.; *Bern A.*: Az állami főhatalom i. m. 179–180.

⁷⁴ A források itt ellentmondanak: Esty naplója augusztus 24-ét, Serédi viszont augusztus 23-át (Serédi Jusztinián hercegprímás feljegyzései i. m. 79.) nevezi meg a találkozó dátumaként.

⁷⁵ SZIT Esty-napló, 1942. augusztus 24.

⁷⁶ *Olasz L.*: A kormányzóhelyettesi i. m. 370–371.; *Bern A.*: Az állami főhatalom i. m. 178.

lépésének célja valójában nem egy gyors házasságkötés előkészítése, hanem a Horthynét sújtó egyházi tilalom eltörlése volt.⁷⁷

A hercegprímás augusztus 25-én fogadta a nunciust, aki le akarta beszélni a gyászszertartáson való részvételről. Serédi viszont rámutatott, hogy az egyházi törvénykönyv lehetővé teszi a megjelenést, ráadásul a szertartás nem református templomban, hanem semleges helyszínen, a Parlamentben lesz. A prímás figyelmeztette, hogy távollétének komoly következményei lehetnek rá, illetve a Szentszékre nézve, amiért a felelőség egyedül őt terheli. Rotta ezután azzal az ötlettel próbálta meg összeegyeztetni a magyar és a szentszéki elvárásokat, hogy koszorút helyez el a ravatalnál a temetés előtt, majd elmegy; illetve szóba hozta, hogy próbálják meg elérni „az egyházi szertartás és a polgári tisztességadás” szétválasztását, amiről Serédi úgy vélte, hogy „erre még sohasem volt példa s még felvetni sem igen lehet”.⁷⁸

A kormányzóhelyettesi poszt betöltése kapcsán a miniszterelnök, illetve a bíboros gróf Károlyi Gyula mellett emelt szót.⁷⁹ Szeptember 5-én Esty arról írt, hogy „állítólag” megszületett a megegyezés Károlyiról, akit minden párt elfogad, ő vállalná a tisztséget, már csak Horthy beleegyezése szükséges.⁸⁰ A kormánykörökben ekkor valóban szinte biztosra vették Károlyi jelölését.⁸¹ Esty ezzel kapcsolatban arra figyelmeztette Serédit, hogy „most bizony csak katolikus jelölt mellé állhatunk, s akármilyen nyomást gyakorolnának is reá, nem hagyhatja magát presszionálni, hanem a kat[olikus] közvélemény ellenkező kívánságára kell rámutatnia. Lojalitásáról már 200%-ban eleget tett, most ebben lehetetlenség engedni.”⁸²

Október 6-án a bíboros tudomására jutott, hogy a kormányzóhelyettes emlékének megörökítéséről törvényjavaslat készül, amely szerint özvegyéről és árvájáról a nemzet gondoskodik, hogy „a jövő feladatai a nemzet számára biztosíttassanak”. A hír riadóztatta Serédit, aki úgy látta, hogy „megint puccszerűen, szinte az örökös királyságot akarják biztosítani e törvénytervezetben az egyéves protestáns gyermek számára”. Ezért sürgős kihallgatást kért a kormányzótól, amire aznap délben került sor, és ötven percig tartott. A hercegprímás a katolikus közvélemény nevében beszélve

⁷⁷ Az özvegy egyházi büntetését gyorsan feloldották, augusztus 30-án már újra áldozhatott. A Horthy család hagyatéka 1914–1994. Szerk. Bern Andrea. Bp. 2023. 110.

⁷⁸ SZIT Esty-napló, 1942. augusztus 25. A forrást (Serédi Jusztinián hercegprímás feljegyzései i. m. 80.) Csíky Balázs némileg félrevezetően úgy értelmezte (*Csíky B.: Serédi i. m. 360.*), hogy Serédi és Rotta megvitatta egymással a közös részvétel lehetőségét, míg a feljegyzés és Esty naplója egyaránt arra mutat, hogy kizárólag Rottának voltak kétségei.

⁷⁹ *Püski L.:* A Horthy-korszak szürke i. m. 134.

⁸⁰ SZIT Esty-napló, 1942. szeptember 5.

⁸¹ *Olasz L.:* A kormányzóhelyettesi i. m. 372–373.

⁸² SZIT Esty-napló, 1942. szeptember 5.

kijelentette: „olyan kat[olikus] püspököt nem fognak találni, ki megkoronázza a protestáns gyermeket, s ha ezt bárki más tenné, joghatályosnak a közvélemény nagyobbik része sohase fogja elismerni. Ez országszakadásra fog vezetni.” Figyelmeztetett, hogy lehetetlen előre rendelkezni a gyermek jövőjéről, másrészt a kormányzóhelyettesi poszt üresen hagyása meg fogja erősíteni azt a gyanút, hogy „csak fiának kellett az állás tavasszal és nem a nemzetnek”. A kormányzó azzal védekezett, hogy a miniszterelnök erőlteti a javaslatot, de amikor a bíboros nyíltan megkérte, hogy „intse le Kállayt és vonassa vissza ezt a számárságot, akkor az a válasz, hogy ezt nem teheti”.⁸³ Serédi mégis elégedett lehetett, hiszen Horthy ígéretének megfelelően, Kállay még aznap felkereste, és bár egyeztetésük feszült légkörben zajlott, végül törölték a törvényjavaslat sérelmezett részeit.⁸⁴

A bíboros úgy élte meg a történeteket, hogy határozott fellépése dacára személyes viszonya nem romlott meg az államfővel.⁸⁵ Nagy jelentőséget tulajdonított annak, hogy amikor novemberben írásos kérelemmel fordult Horthyhoz, ő gyorsan és végig saját kézzel írt levéllel válaszolt, amit „a legszívélyesebb üdvözléssel” zárt.⁸⁶ 1943. március 8-án az egyházpolitikai kérdésekben tartott audiencia után Horthy Serédit meghívta villásreggeliére, amin felesége és menyje is részt vett. Az özvegy néhai férje fényképét adta át ajándékba, ugyanakkor az unokáról egyáltalán nem esett szó.⁸⁷

Serédi nem sokkal később meghívta a kormányzót egy látogatásra gerecei birtokára,⁸⁸ amire május 18-án került sor.⁸⁹ Az államfő délután 4-kor érkezett meg, majd a bíboros társaságában megtekintette a gyümölcsöst. Serdinek így volt alkalma négyszemközt beszélgetni vele, meghozzá „idegen nyelven, nehogy a kocsis megértse”. Ezután uzsonnáztak, és a kormányzó nevével hármásban beszélgettek egészen este 8 óráig. „Sok minden kérdést átbeszélhettek.”⁹⁰ A kormányzói bizalmat tükrözte az is, hogy a hercegprímás 1944 márciusában elnyerte a Szent István-rend

⁸³ SZIT Esty-napló, 1942. október 6.

⁸⁴ *Csiky B.*: Serédi i. m. 363–365. A primás saját feljegyzéseiben igen részletesen számolt be a kormányzói kihallgatásról. Serédi Jusztinián hercegprímás feljegyzései i. m. 86–91. A hercegprímás a törvényjavaslat átírását saját fellépésének tulajdonította, azonban a legújabb szakirodalom szerint elképzelhető, hogy a miniszterelnök valójában szándékosan provokálta Serédi tiltakozását, amivel visszavonulásra kényszeríthette saját pártja elnökét, a dinasztikus terveket erőltető Lukács Bélát. *Bern A.*: Az állami főhatalom i. m. 197.

⁸⁵ *Csiky B.*: Serédi i. m. 367.

⁸⁶ SZIT Esty-napló, 1942. november 21.

⁸⁷ SZIT Esty-napló, 1943. március 8.

⁸⁸ SZIT Esty-napló, 1943. május 10.

⁸⁹ SZIT Esty-napló, 1943. május 16.

⁹⁰ SZIT Esty-napló, 1943. május 27.

nagykeresztjét, és amikor ezért köszönetet mondott, „szűk családi ebédén” látták vendégül.⁹¹

A látszólag teljesen harmonikus felszín mögött azonban Serédi környezete érzékenyen reagált a néhai Horthy-fiú körül kibontakozó kultusz-építési törekvésekre. 1943. augusztus 19-én Pétery József váci püspök azzal telefonált Esztergomba, hogy a váci katonaság Horthy István temetésének első évfordulójára „elrendelte” gyászmise tartását. Pétery maga akarta celebrálni a misét, vagy legalábbis jelen kívánt lenni azon. A bíborostól azonban – aki korábban már a miniszterelnöknek is kifejtette, hogy egyházi akadályok miatt ez nem lehetséges – határozott elutasítást kapott. A sorok között jól érezhető Serédi felháborodása: „Az ilyen püspökök inkább kérdezzék meg előbb az illetékes helyet, s ne csináljanak semmit a maguk szakállára.”⁹² Hász István tábori püspök viszont a budai helyőrségi templomban ünnepélyes emlékmisést mutatott be, amelyen a kormány és a tábornoki kar katolikus tagjai is részt vettek.⁹³ Igaz, lépését nemsokára megbánta, és egy igen sokáig nyúló kihallgatáson beismerte a hercegprímásnak, „hogy becsapták a Horthy-gyászmisék dolgában”.⁹⁴

Összegzés

A történeti emlékezetben Serédi olyan főpapként maradt meg, aki jól ismerte, de sosem kedvelte a politikát, szerzetesi habitusának zárkózott, visszahúzódó természetének alapvetően inkább a tudományos munka felelt meg. Főpásztorként kötelességtudóan érvényesítette az egyház elvárásait, a közéleti kérdésekhez kapcsolódó döntéseket pedig – miután nem volt politikai személyiség – gyakran lelkiismereti problémaként kezelte.⁹⁵ Helyzetét nem könnyítette meg az sem, hogy az ország élén „apostoli király” helyett református kormányzó állt, miközben a katolikus világegyház ekkor, a „második felekezetképződési időszak” részeként a hívek lojalitásának és felekezeti öntudatának megerősítésére törekedett. A kortársak ezért gyakran úgy vélték, hogy – amint a diplomata Barcza György megfogalmazta – Serédi elsősorban a reformátust látta Horthyban, s csak utána az államfőt.⁹⁶

Esty Miklós naplója, ha nem is változtatja meg, de jelentősen árnyalja ezt a képet. A bíborosi és hercegprímási méltóság, az Apostoli Szentszék elvárásai, az egyházjog tételes előírásai ugyan jelentősen korlátozták Serédi mozgásterét a kormányzó irányában, azonban magatartását mégsem a merev szembenállás jellemezte, hiszen a rendelkezésére álló lehetőségeket igyekezett kihasználni arra, hogy javítsa az államfővel fenntartott személyes

⁹¹ SZIT Esty-napló, 1944. március 6.

⁹² SZIT Esty-napló, 1943. augusztus 19.

⁹³ Gyászmise a hősi halált halt kormányzóhelyettes halálának évfordulóján. Magyar Nemzet, 1943. augusztus 28. 2.

⁹⁴ SZIT Esty-napló, 1943. szeptember 30.

⁹⁵ Csiky B.: Serédi i. m. 66., 85., 87.

⁹⁶ Olasz L.: A kormányzóhelyettesi i. m. 117.

és intézményes kapcsolatait. Ezzel pedig sikerült olyan bizalmi tőkét felhalmoznia Horthynál, ami lehetővé tette, hogy a kényes kérdésekben – mint a kormányzóhelyettesi poszt ügyében – határozott, elvi álláspontot foglalhasson el. Ebben a bíboros gentiluomoja is közrejátszott, aki rendszerint a „fair play”-t, a problémák megbeszélését, a nyílt kommunikációt ajánlotta munkaadójának. Szerepével a kortárs politikai paletta minden oldalán tisztában voltak: amikor 1944. október 23-án a nyilasok részéről Andreánszky Jenő ezredes felvette vele a kapcsolatot, azzal kérte közbenjárását, hogy tudja, Estynek annak idején része volt „a kormányzó és [a] primás nagyobb megértésében”.⁹⁷

⁹⁷ SZIT Esty-napló, 1944. október 23.